

Hist., I. 23, 696 és 182. — Bornemisza Péter Elektrája Ferenczi Zoltán facsimilekiadásában, Bp. 1924. — Apáczai kolozsvári beszédének új fordítását adtam a Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból c. egyetemi segédkönyvben, Bp. 1951, a jobbágytanulókról szóló nyilatkozat az I. köt. 571. lapján. — Erdélyi János megállapítása az Enciklopédia magyarnyelvűségének jelentőségéről A bölcsészet Magyarországon, Filoz. Írók Tára, VI: Bp. 1885, 105. — Bánóczy József megfigyelése az Enciklopédia sajtóhibáiról Athenaeum, 1892, 346. — Az Apáczai fájdalmas kifakadására vonatkozó Erdélyi János-idézet Sárospataki Füzetek 1859, 337. — Apáczai Fortius-fordítása kiadva Hegedűs István id. m. 43-53.

IV. fejezet. Szabó Károly megállapítása az Enciklopédia példányairól RMK. I. kötetének 372. lapján. — Martonfalvi idézett műve RMK, I. 1231. — A győri nyomdászatra nézve lásd Pitroff Pál: A győri sajtó története, Győr, 1915 (Az 56. lapon hibás adatot közöl az Enciklopédia 2. kiadásának megjelenéséről!), Jenei Ferenc: Régi magyar irodalmunk és a győri Streibig nyomda, A győri városi könyvtár évkönyve I., Győr, 1939, 52., 55. lap (Ez utóbbi hely a Révai Miklós körül kialakult irodalmi körre).

SALLAY GÉZA:

DANTE POLITIKAI ESZMÉI ÉS A FEUDALIZMUS

(Előtanulmány Dante megértéséhez)

Engels a Kommunista Kijátvány olasz kiadásának előszavában így ír:

»A legelső kapitalista nemzet Itália volt. A feudális középkor befejezését, a modern kapitalista korszak hajnalát hatalmas alak jelzi: az olasz Dante, aki a középkor utolsó, és egyben az újkor első költője volt.« Művében tehát — tehetjük hozzá — szükségképpen megtalálhatók a haladó feudális középkor elemei éppúgy, mint a születő, új kapitalista korszaké. Az előbbiek mennyiségileg talán még nagyobb mértékben, mint az utóbbiak. A hamisításokra és elferdítésekre éppen ez a tény adott alkalmat. A marxizmus ideológiai alapján állva azonban nem eshetünk hasonló kelepécebe. A pontos és kérlelhetetlen vizsgálatra igenis szükségünk van, de ezen belül figyelmünket elsősorban arra kell fordítanunk, ami születőben, keletkezőben van, ami előre mutat. Dante esetében is; annyival is inkább, mert ezek az elemek teszik művét gondolatilag is, művésziileg is halhatatlanná és ezek tették Dantét a polgárság hőskorában, Olaszországban, a nemzeti egység, a jezsuitizmus sötétsége elleni harc, az emberi erő és méltóság lobogójává. De hol van már a ma burzsoáziája ettől a kortól? Az a burzsoázia, amely megtagadja saját haladó hagyományait, meghamisítja volt nagyjainak történeti és kulturális jelentőségét. Példáért nem kell messzire mennünk, amikor napjainkban az amerikaiak detektívfilmet készítenek Shakespeare Macbethjéből. De ugyanazt, amit elkövetnek Shakespeare-rel, megteszik Dantéval is, jóllehet más formák között.

Az eredeti és igazi Dante-kép meghamisításáról, eszméinek nyílt vagy leplezett megtagadásáról könyvtárakat betöltő anyagot lehetne összegyűjteni. Ami pedig Magyarországot illeti, a Horthy-korszak burzsoáziája e téren sem maradt el külföldi »példaképeitől«, legfeljebb eszmeszegénységben. Ezért olyan gyér nálunk e korban a Dantéra vonatkozó irodalom, de ami van, az annál siralmasabb képet mutat. Elrettentő példaként elég, ha a Dante-jubileum (halálának 600. évfordulója) alkalmával a Magyar Katolikus Dante-Bizottság által kiadott Dante Emlékkönyvet fellapozzuk (Budapest, 1924). Ennek bevezető tanulmányában többek között a következő sorokat olvashatjuk Prohászka Ottokár tollából (meglepő az a nyíltság, amellyel a hamisítást bevallja):

»Azonban ez ünneplésnek legjellemzőbb s legelemelőbb mozzanata mégis az, hogy Szentséges Atyánk, a pápa, hívta fel a katolikus főiskolákat a Dante-jubileumra. Hajdanában a pápa követe meg akarta égettetni a Divina Commediát, s csak hatalmas nagyurak befolyásának köszönhető, hogy ez meg nem történt: ma a pápa maga fordítja a világ figyelmét Dantéra. Látnivaló, hogy a századok távlatán át mint tisztul a felfogás s mint higgad le a kritikus tekintet, mely külön tudja szedni a politikai szenvedélyek inspirációit és garázdalkodásait az örökké értékestől. Ezt kiemeli, azt ignorálja ...

... Azért fordítja rá ugyanis a világ figyelmét, mert kifejezését látja benne a keresztény világnézetnek, a középkori áhitatnak, az erkölcsi harcoknak, s vajúdasoknak, melyeken az isteni kegyelemtől megsegített emberi akarat áll meg ...

...: A Divina Commediában minden telítve van tisztelettel s imádással, s minden mélyen meghajlik az isten fölsége előtt — mindenekelőtt pedig maga a költő. Ez a géniusz vár és néz; látomásai vannak és eltelik velük a lelke; nem kritizál, hanem okul, nem nyelveskedik, hanem befogad és eltelik.»

Igy válik Dantéból a lényeg szándékos és nyílt elhallgatásával a földi dolgoktól visszavonuló, jámbor, imádkozó teológus költő. (Abból a Dantéból, akinek egész életében élete központi kérdése a harc, a politikai harc volt, méghozzá elsősorban az akkori pápaság ellen). De hasonló buzgalommal, nem kisebb salto-mortalékkal igyekeztek »igazolást« meríteni például az olasz fasizmus is, eszméinek Dante műveiből. Voltak persze mások, akik finomabb csalásokkal igyekeztek őt az imperialista burzsoázia szalonköntösébe öltöztetni és elviselhetővé tenni, de a cél mindegyiknél ugyanaz: kihúzni azt a fullánkot, mely a maga idejében úgy az elevenjébe tudott hatolni a fejlődést gátló erőknek, hogy mutatis mutandis, a szurás még ma is fájna. Éppen ezért nagyon megszívlelendők Zsdánov elvtárs következő szavai:

»Eltársak, a proletáriátus ugyanúgy, mint a materiális és szellemi kultúra más területein is, egyetlen örököse mindannak, ami legjobbat a világirodalom kincstára tartalmaz. A burzsoázia eltékozolta irodalmi örökségét. A mi kötelességünk gondosan összegyűjteni azt, tanulmányozni, bírálva elsajátítani és így előrehaladni.«

I.

Kétségtelen, hogy Dante kora, egyike az ellentmondásokkal legjobban telített koroknak. Az első kapitalisztikus formák megjelenése és fokozatos térhódítása hallatlanul kiélezte nemcsak a feudalizmus belső ellentmondásait, hanem ezeket még csak növelte a korai kapitalista formák lényegéből fakadó ellentmondásokkal.

Az 1200-as évek végére az olasz félszigeten a kapitalizmus erői, a tengeri és szárazföldi város-köztársaságok és ezek polgársága, már komoly eredményeket tudnak felmutatni a feudalizmus, a feudalizmus középkori formája ellen vívott harcukban. Megtörték a környékükön lakó feudális földesurak hatalmát és kivonták magukat azok felügyelete alól. Nagyjelentőségű politikai erővé váltak, mellyel mindinkább számolnia kellett a feudalizmus egymás között uralkodó két legnagyobb erejének: a pápaságnak és a császárságnak.

A városon belül az iparos, kereskedő és bankár-réteg megtörte a városi patricius-nemesség uralmát és kezébe vette a város politikai és gazdasági életének irányítását. Sikerrel szálltak szembe az önállóságukat, szabadságukat, fejlődésüket fenyegető idegen, császári törekvésekkel s a városi nemesség restaurációs kísérleteivel.

Firenzében erre a beneventói csata (1260), Manfredi legyőzése és halála után került sor, s a nemességnek a hatalomból való teljes kiszorításának a folyamata az 1293-as Ordina-menti di Giustizia (Igazságügyi Rendszabályok) kibocsátásával ér többé-kevésbé véget. E rendszabályok a nemességet minden lényeges politikai funkció gyakorlásából kizárják. A vezető funkciók betöltésének feltétele a céhtagság és az ennek megfelelő foglalkozás gyakorlása volt. Az Igazságügyi Rendszabályok azonban, mint előrelátható volt, nem maradtak sokáig érvényben, legalább is eredeti, szigorú formájukban nem. Ennek oka pedig Firenze lakosságának tagozódása és a város gazdasági életének különleges megszerveződése volt.

Az egyre fokozódó termelő és kereskedelmi tevékenység, a városok jobbágy-ság közösen folytatott harcainak sikerei a földesurak ellen, melyek következtében megindult a földekről a parasztok városba özönlése, a régebben meglehetősen egységes színvételű városi lakosságban jelentős rétegződést eredményeztek. A nemesség külön csoportosulása bizonyos fokig régebben is megvolt. Ehhez járult most a polgári elemek tagozódása, az úgynevezett kis- és nagy céhek tagjaira, valamint a nagyobbára parasztokból alakult bérmunkás-réteg megjelenése. A megvehető és felhasználható munkaerő felgyülemzése a nagy céhekben tömörültek részére egyre kedvezőbb gazdasági perspektívákat nyitott meg. Megindul a manufaktúrára való áttérés a textilanyagok előállításában. Ez hatalmasan megnövelte a textil előállításával, kereskedelmével és a bankügyletekkel kapcsolatos céhek gazdasági és politikai hatalmát, valamint jelentősen fokozta a kisebb céhektől való eltávolodásukat. A manufaktúrákban alkalmazott bérmunkások száma egyre nőtt, helyzete pedig egyre rosszabbodott. (1338-ból származó adatok szerint ez évben hetven-nyolcvanezer vég szövetet állítottak elő és a város 90 000 lakójából 30 000-et foglalkoztattak csak a textiliparban).

Mármost a beneventói csata után, amikor ez a fejlődés nagyobb méretekben indult meg, fokozatosan kialakulnak e nagyarányú kapitalisztikus gazdasági tevékenység más irányú politikai következményei: az expanziós törekvések, melyek a szomszédos városok elleni háborúkra vezettek. Ennek következtében a Comunének újból szüksége lett a Beneventónál érezhető katonai és ugyanakkor politikai vereséget szenvedett nemességre, mert hiszen a háborúkhöz a katonai erőt a fegyvertársaságokban tömörült nemesek szolgáltatták, akik

szolgálataik fejében ismét fokozott politikai követelésekkel léptek fel és így kényelmetlenné váltak a város nagy céhekhez tartozó polgárai vezető rétegére nézve. Ugyanakkor azonban a nemesek erőszakoskodása és hatalmaskodó magatartása erősen felszította az alsóbb néprétegek nemességellenes hangulatát. A város vezetői alkalmasnak látták a pillanatot arra, hogy végképpen megszabaduljanak attól a fenyegetéstől, amit ez a ghibellin katonai nemesség jelentett. Szabad folyást engedtek tehát a város lakói nemesség-ellenes hangulatának. A nemesség-ellenes mozgalom élére Gian della Bella állott, aki maga is nemesi származású volt, azonban epolgárosodott, beleolvadt a városi nagypolgár-oligarchiába és a többi nemességgel való elentéte a firenzei nemesség legkérlelhetőbb ellenségévé tette. Nagyrészt az ő művének kell tekintenünk az 1293-ban kibocsátott Igazságügyi Rendszabályokat, melyek megadták a kegyelemdőfést Firenze ghibellin nemességének. Ezekben az Igazságügyi Rendszabályokban igen figyelemreméltó az, hogy a nemesek listájára írtak nem egy olyan népi eredetű családot is, melynek tagjai vagyonuk révén szinte nemesi sorba emelkedtek. Ez a jelenség arra enged következtetni, hogy a 92-93-as évek mozgalmaiban volt némi célzatosság nemcsak a kimondott nemeselek, hanem a nagy hatalomra szert tett nagypolgárok legalább is egy csoportja ellen. E rendszabályok igen szigorúak voltak, s a nemességet nemcsak a politikai vezető funkciókból zárták ki, hanem meglehetősen bizonytalanná tették a nemesek személyi- és vagyonbiztonságát is. A dolgok ennyire radikális alakulása azonban már nem nyerhette el a nagypolgár vezető-réteg helyeslését, hiszen a nemesség egy jórésze személy szerint (házassági kapcsolatok által) és vagyoniilag érdekelve volt a különböző gazdasági vállalkozásokban. Éppen ezért a kereskedő-bankár oligarchiához tartozók közül igen sokan hamarosan mindent elkövettek Gian della Bella félreállításáért érdekében. Ez annál is könnyebben ment, mert időközben a tömegek hangulata lecsillapodott (mert hiszen e tömegek nem valamely távolabbi politikai perspektíva érdekében vettek részt az elmúlt évek mozgalmaiban), és így Gian della Bella támasz nélkül maradt és a száműzetés sorsára jutott. Ekkor a nagypolgárság első cselekedete az Igazságügyi Rendszabályok megreformálása volt. Ezek a reformok az eredeti megszűvegezésel szemben határozott könnyítéseket jelentettek a nemesség felé, és a kezdetét annak az összeforrásnak, amely a gazdasági vállalkozásokban részt vevő vagyonos nemesség és nagypolgárság között létrejön. Ebből alakul ki a város jellegzetes vezető oligarchiája és ettől kezdve tűnik el mindinkább a nemesség, mint szervezett politikai erő, a város politikai életéből. Mindez azonban a hatalom birtokában levő oligarchia elszigetelődését is jelentette a kis- és a lassan fellépő középpolgári rétegek felé.

Az így kizárólagos uralomra szert tett oligarchia soraiban azonban hamarosan viszálykodás tört ki az egyes gazdasági érdekcsoportok között.

Ez az az időszak, amelyben Dante is megjelenik Firenze politikai életének porondján, méghozzá nem is másodrangú szereplőként, hanem mint a város különböző fontos tanácsainak tagja, míg végül Dino Compagnival együtt a legmagasabb méltóságot, a priorátust is elérte (1300-1301).

Ekkor a város belső harcainak kiéleződése már nyílt összecsapással fenyegetett. Az uralkodóréteg viszálykodása és megosztása az egész városi lakosság pártokra szakadását eredményezte. Az uralkodó guelf-párt fekete és fehér frakcióra szakadt. A feketék politikai vezére Corso Donati, régi patricius család tagja, a fehéreké Vieri de' Cerchi, az egyik legnagyobb firenzei bankház népi származású feje volt. A feketék mögött azonban valójában a Spini bankház állott, amely a pápai udvar bankügyletei jelentékeny részének lebonyolításában monopolisztikus helyzetet élvezett és Firenzében is egyeduralomra tört, természetesen nem csekély pápai segítséggel, annál is inkább; mert a pápai udvar már egy idő óta gyanakvó szemekkel figyelte Firenzé gazdasági és politikai hatalmának növekedését és ezzel párhuzamosan olyan tendenciák megjelenését, melyek egyáltalában nem álltak összhangban a város eddigi guelf-hagyományaival.

A Cerchiek igyekezete az volt, hogy kiszorítsák a Spiniket a pápai pénzügyletek lebonyolításából, vagy hogy legalább nagyobb mértékben részesedhessenek abban, tehát, hogy céljukat elérjék, először Firenzében akarták tönkretenni veszélyes riválisukat. Így és nem másként kerültek élére mindazoknak az erőknek, amelyek a pápai udvar állandó beavatkozási és gyámkodási kísérletei ellen, valamint az általa támogatott oligarchia ellen harcoltak. Ezek az erők a ghibellin-nemesség kisszámú töredékeit nem tekintve, nagyjából a popolo minuto, valamint az oligarchiából kizsorszult középpolgárság és szegényebb nemesség soraiból toborzódtak (Dino Compagni és Dante ezek jellegzetes képviselői).¹ Ezeknek az erőknek az szemé előtt

¹ Dino Compagni szerint a Cerchiek követői »tutti i Ghibellini perchè speravano avere da loro meno offesa ; e tutti quelli che erano di animo di Gian della Bella però che pareva loro fussono stati dolenti della sua cacciata.«

a város függetlensége, belső békeje és további fejlődése lebegett, ellentétben a pápai udvar és az oligarchia törekvéseivel.

E történeti események döntő fontosságúak. Megmutatják, hogy Firenzében azok a gazdasági erők, amelyeket a korai kapitalisztikus fejlődés élcapatának kell tekintenünk, hogyan fonódtak össze a feudalizmus legerősebb politikai, gazdasági és ideológiai hatalmasságával, az egyházzal, a pápasággal, felhasználva annak egész nemzetközi kizsákmányoló szervezetét, saját gazdagságuk növelésére. Gazdasági érdekeik tehát megkívánták az egyház nemzetközi hatalmának csorbítatlanságát és már régebbtől fogva vele együtt harcoltak olyan kísérlet ellen, amely az olasz félszigeten erős, világi hatalom megszerzésére irányult. (Egészen más volt ez a korai kapitalista fejlődés Európa más helyein, és egyebek között nagyrészt ez magyarázza meg, hogy ez a fejlődés miért vezethetett Franciaországban, Angliában és Spanyolországban aránylag korán a feudális nemzeti monarchia megalakulásához, míg Olaszországban hosszú évszázadoknak kellett addig eltelniök.)

Ez a firenzei kapitalisztikus fejlődés tehát (s nagyjából a többi úgynevezett guelf-komunék fejlődése) elválaszthatatlanul összekapcsolódott a feudális egyházzal, s éppen ez a kapcsolat adott lehetőséget a kezdeti időszakban a kapitalizmus-elemeinek oly rohamos fejlődésére, amilyenre sehol másutt Európában példát nem találunk, de ugyanakkor magában hordozta a további fejlődésnek azokat a gátjait és korlátjait, amelyek viszont másutt hiányoztak. A textilipar fejlődése igen korán túlhaladt a kézművesség stádiumán, hasonlóképpen a textilkereskedelem és bankügyletek is nemzetközivé váltak és már a fejlődés e korai szakaszában a kapitalizmus olyan belső ellentmondásait hozták felszínre, amelyek másutt vagy csak sokkal gyengébben, vagy csak sokkal később jelentkeztek. A Divina Commedia számos példát szolgáltat erre. Lényegében azonban a feudalizmus gazdasági rendszerének általános struktúráját megváltoztatni nem tudták, éppen ezért, egy adott ponton (ehhez már egy fentebb említett másik jellegzetesség is hozzájárult), ez az előre rohant fejlődés megrekedt, és mint Marx is utalt rá, egy bizonyos refeedalizációs folyamatot eredményezett.

Különösen hangsúlyoznunk kell azt, hogy ennek a kezdeti hatalmasarányú fellendülésnek az alapja elsősorban a kereskedelmi tőke volt, mely az egész ipari szervezetet és az ipari tőkét is teljesen a maga érdekei alá rendelte. Marx éppen Spanyolország és Hollandia példáján mutatta be az ilyenfajta fejlődés eredményezte viszonyok ingatag voltát.

Másrészt a firenzei vezető oligarchia megmerevedik a maga korporatív szervezettségében, ami az egész politikai életre rányomta bélyegét. A fejlődésnek az a demokratikus vonala, amelyet az 1200-as évek végéig megfigyelhetünk, megszakad, és egyre kisebb lesz ettől kezdve a hatalomban résztvevők száma, úgy hogy világosan jelentkeznek azok a jelek, amelyek a Comune Signoriává fejlődésére mutatnak.

Részen már ezek a tények is magyarázatát adják annak, hogy az olasz városállamok fejlődése miért fog zsákutcába vezetni. S ha ennek figyelembevételével vizsgáljuk meg Dante politikai eszméit, melyeket nagyrészt a Divina Commediában és De Monarchia című tanulmányában fektetett le, akkor látni fogjuk, hogy csak a legnagyobb fenntartással fogadhatjuk azokat a megállapításokat, amelyek szerint Dante politikai eszméi kizárólag a feudális középkor eszméi és hogy Dante ezekkel az idők kerekét akarta visszaforgatni, vagy legalább is megállítani.

Azok a praenissák, amelyek alapján Dante következtetéseit levonja, nemcsak firenzei talajból fakadnak. Tudjuk, hogy Dantét éles pápaellenes politikája miatt a feketék győzelme után Firenzéből száműzték, és később távollétében halálra ítélték. Száműzetése alatt bőven módjában állt megismerni az egész itáliai félszigetet városaival és váraikban élő földesuraival együtt (hiszen voltak a félszigetnek olyan részei, ahol a városfejlődés nem jutott el oly fokra, mint máshol).

Városokban szerzett tapasztalatai nagyjában azonosok voltak a Firenzében látottakkal, akár guelf, akár ghíbellin Comunéről volt szó. Ennek bizonyítékeként az Infernóban az elfélték közt nemcsak firenzeieket találunk, hanem ott vannak a félsziget legkülönbözőbb városainak polgárai is. Mit látott meg Dante vándorútjai során? Meglátta azt, hogy a félsziget régi társadalmi, gazdasági, politikai és morális rendje megbomlott. Meglátta azt, hogy a jelenlegi helyzet nem alkalmas arra, hogy a társadalom a félsziget lakosságának legégetőbb problémáit kielégítően és tartósan megoldhassa. Nem képesek erre az egyes város-közösségek gazdasági és politikai szerkezetük miatt. Ennek megfelelően nem is a városok vezető-oligarchiája részéről várja a politikai kibontakozást. (A városok egymástól való elzárkózása, szűk helyi érdekei következtében előállott ellenséges szembenállása ezt nem is tette volna lehetővé.)

A régi feudális nemességről szerzett élményei sem voltak túlságosan biztatóak. A Purgatorio XIV. énekében Guido del Ducaival elsirattatja a régi nemesség lovagi éreányét, lefestve a jelenlegi feudális urak véres garzdaalkodásait és romlott erkölcsseit. Az idő túlhaladt rajtuk, amiért egykor méltóknak tarthatták magukat a vezetésre, ma már nincs meg, — derül ki Dante

művészi leírásaiból. Ugyanúgy, ahogyan a városokban a céhrendszer bomlásán keresztül, az egész városi életforma átalakulásán keresztül meglátja a patriarkális viszonyok megszűnését (Paradiso XV. ének), a nemességgel kapcsolatban is meglátja ugyanezt és a Commediában nem közönséges művészettel mutatja be ennek a régi középkori feudális világnak az elmúlását.

Kétségtelen, hogy lírikus nosztalgiával emlékeznek meg róla, ez azonban még nem jelenti azt, hogy Dante politikai célkitűzése ennek visszaállítása volna, vagy hogy a legtöbb, amit a kérdésben mondani tud, csupán ennek visszasíratása lenne, mint ahogyan azt a burzsoá kutatók közül sokan szeretnék beállítani. Éppen hogy nem. Dante nemcsak az elmúlt, az elhalót látja, hanem a születőt is, azt az erőt, amelyik ezt a régi felbontja, ennek a sírját megássza. S ezt minden hibájuk ellenére a városokban találja meg. Különös figyelmet érdemelnek e tekintetben az Inferno VI. énekének következő sorai :

Farinata e il Tagghiaio, che fur si degni,
Jacopo Rusticucci, Arrigo e Mosca,
e gli altri che a ben far poser gl'ingegni.²

Ha azt vizsgáljuk meg, miért voltak ezek annyira derék férfiak — nemesek valamennyien — nagyon érdekes következtetésre juthatunk. Ragadjuk ki közülük az első helyen említett Farinata alakját, aki, mint ismeretes, a firenzei ghibellin, császárpárti nemesség vezére volt, egyike a Firenzére nézve oly gyászosan végződött montapertii csatában a császáriak főembereinek. Dante őt nemcsak a fentidézett helyen említi, hanem neki szenteli az Inferno egyik legcsodálatosabb énekét is (X. ének), ahol teljes nagyságában bontakoztatja ki Farinata nem mindennapi alakját, Farinataét, akit nem érdekel a pokol, aki az egész alvilágot megvetni látszik minden szenvedésével együtt. Miért teszi Dante ilyen monumentálissá Farinata alakját? Talán mert a ghibellin-nemesség vezére, egyik főrésze a császáriak montapertii diadalának? Vagy mert megvetette a városi polgárságot és többször kiűzte a városból azok képviselőit, akik ellene és nemes társai ellen harcoltak? Nem. Mikor Farinata büszkén ezekre hivatkozik, Dante még büszkébben, erejének teljes tudatában utasítja vissza szavait :

«S'ei fur cacciati, ei tornàr d'ogni parte»
risposi lui »l'una e 'altra fiata ;
ma i vostri non appreser ben quell' arte.»³

A Pokolban ráért minden szenvedés eltörpül a mellett a kín mellett, amit Farinata ekkor érez a régi feudális nemesség e visszavonhatatlan veresége miatt a győzők egyike előtt. Dante, mint a régi feudális nemesség elleni harc egyik öntudatos győztese helyezi magát szembe vele, mint az új idők új embere.

Egészen más az, amiért Farinata kivívta Dante és harcostársainak tiszteletét, s ezt magának Farinatának szájából halljuk, mint amit ő is legméltóbb cselekedetének tart :

«ma fu' io solo, lá dove sofferto
fu per liascun di torre via Fiorenza,
colui che la difesi a viso aperto»⁴

Igen, mikor a montapertii győztesek elvakult dühükben és bosszúsomjukban el akarták törölni a föld színéről Firenzét, ő egyedül szállt szembe e gyalázatos tervvel és akadályozta meg annak keresztülvitelét. (Azért akarták Firenzét elpusztítani, mert a város léte és állandó fejlődése halálos fenyegetés volt e feudális nemesek számára.) Valóban Dante szemében vereztett Firenzéjének megmentése volt Farinata nagy tette.

² Inferno VI. 79-81.

»Farinata, s Tegghiaio, oly nemesek
S Rusticucci Jakab, Arrigo, Mosca,
kik életükben mindig jót kerestek.«

³ Inferno X. 49-51.

»És bár számúzték, s érte őket bármi —
feleltem — »mindakétszer visszatérek :
az önői nem tudtak így csinálni!«

⁴ Inferno X. 91-93

de magam voltam, höl mindenki szótlán
túrte a nagy végzést, Firenze ellen,
ki nyiltan annak védelmére szóltam.«

A kutatás a többi derék férfiúról is kideríti, hogy valamennyien olyan nemesi családok tagjai voltak, akik elhagyva feudális pozíciójukat, aktív részt vettek a város fejlesztésében, és a környező feudális urak elleni harcban. (Mosca Lamberti 1225-ben egész rokonságával együtt beköltözött a városba, eladta a városnak Trevalliban lévő kastélyát és a város szolgálatában hősiessen harcolt a sienaiak ellen. Adimari, Tegghiaio és Rusticucci 1237-ben a Siena elleni diplomáciai győzelem főrészesei, szintén olyan emberek, akik elszakadtak a ghibellin-nemességtől és azzal soha le nem paktáltak. Vagyoni helyzetük körülbelül azonos volt az Alighieri családjával.)

III.

Dante azonban tovább megy. Nem áll meg annak felismerésénél, hogy egy régi világ pusztul, halódóban van, és nem elégszik meg csupán ennek ábrázolásával. Tekintete messze túllát az egymás között viszálykodó városokon, a szűk lokális érdekekért vívott elkeseredett harcokon, az erkölcsiben romlott, gazdasági és politikai léteben megrendült feudális nemesség garázdálkodásain. S amikor a városokban (bármennyire keserűen ostorozza azokat hibái miatt) meglátja az új életforma csíráit, arra is rájön; (s erre a száműzetés bolyongásai tanítják meg), hogy van valami, ami ezekben az egymás között marakodó városokban mégis közös, ami nem szétválasztja, hanem ellenkezőleg, összeköti őket; s ez pedig a nép, az olasz félsziget lakossága, mely a »dolce lingua del sì«-t beszéli. Ő az, aki szinte elsőnek fedezi fel e nyelv egységét s a különböző dialektusok tengerében ezek közös gyökerét. Lépten-nyomon bukkanunk a Divina Comédiában olyan sorokra, melyek egy közös történeti múlt dicső, vagy szomorú emlékeiről beszélnek, amelyek keresztlül még szorosabbá válik a félsziget egyes részeinek összetartozandósága.

A De Vulgari Eloquentia c. művében különösen világosan fejti ki ezt a gondolatát, mint azt a következő sorok mutatják. (I. XVI. 3-4) »Nam in quantum simpliciter ut homines agimus, virtutem habemus (ut generaliter illam intelligamus); nam secundum ipsam bonum et malum hominem iudicamus; in quantum, ut homines cives agimus, habemus legem, secundum quam dicitur civis bonus et malus; in quantum ut homines latini agimus, quedam habemus simplicissima signa et morum et habituum et locutionis, quibus latine actionis ponderantur et mensurantur. Que quidem nobilissima sunt earum que latinorum sunt actiones, hec nullius civitatis Italie propria sunt, et in omnibus comunia sunt: inter que nunc potest illum discerni vulgare quod in qualibet re dolet civitate, nec cubat in ulla.« (De Vulgari Eloquentia I. XVI. 3-4). »Ugyanis amennyiben egyszerűen mint emberek cselekszünk, vannak erények, (amint azt általában értjük) hiszen ezek szerint ítélünk egy embert jónak vagy rossznak; amennyiben mint polgárok cselekszünk, van törvény, amelynek alapján valakit jó és rossz polgárnak mondanak; amennyiben mint olasz emberek cselekszünk, vannak az erkölcsnek, szokásnak és a beszédnek igen egyszerű jelei, amelyekkel az olasz cselekedeteket le lehet mérni, ezek Olaszország egyetlen városának sem sajátjai, mégis mindegyikben közősek: ezek között találjuk azt a vulgáris nyelvet is, amelyet annyira tisztelünk, amelyből minden városban megvan valami, de egyikben sincs meg egészen.«

Mint látható tehát, Dante ráésszám az olasz nép egységére, az olasz nemzetre, melyet a maga tarkaságában is közös történelmi múlt, közös erkölcsök, közös szokások és mindenekelőtt közös nyelv kapcsol össze. Ez utóbbi Dante korában még a dialektusok sokféleségében rejtőzik egymástól elkülönítve (mint ahogy a politikai és gazdasági élet csírái az egyes városok is egymástól elszigetelve élnek, nem találván meg azt a magasabbfokú formát, amely őket egységbe foglalná), s a költő legfőbb törekvése arra irányul, hogy felélessze ennek a közös nyelvnek a tudatát, hogy ezt a közös nyelvet kiemelve a dialektusok közül, és hatalmas művészi erejével valóban olyanná formálja, melyet a félsziget bármely részének minden polgára büszkén vallhat a magáénak. Valóban, Dante egyik legnagyobb érdeme éppen az volt, hogy a Divina Comédiával megteremtette azt az olasz irodalmi nyelvet, amely az évszázados, egymást váltó idegen uralmak alatt is a leghatalmasabb összekötő kapocs maradt a félsziget egymástól elszakított különböző részei közt.

IV.

Éppen a nemzet gondolatára való ráésszámás volt az, ami lehetővé tette Danténak, hogy nagy vonalakban helyesen értékelje a városok jelentőségét. A középkori Comune és annak, további fejlődése halálos sebet nyitott a középkori feudalizmus univerzalizmusán és annak felbomlási folyamatát nagymértékben siettetette. A városok, a városi polgárság növekvő ereje,

mind politikai, mind gazdasági ereje, s vele párhuzamosan az emberek tudatában végbemenő változások, mind a vallásra, mind az erkölcsre, mind a világ felfogására, a tudományokra és a művészetekre vonatkozólag, volt az az alap, amelyre támaszkodva a laikus világi erők megkezdhatték és sikerrel folytathatták harcukat a haladás érdekében a középkori feudális univerzalizmus és annak legerősebb hatalmassága, az egyház ellen, valamint a középkori császárság ellen. (Az olasz félszigeten ezzel kapcsolatban a helyzet azért bonyolultabb, mert mint fentebb láttuk, a városok fejlődése egy adott pontig éppen az egyházzal szemben történt. Nem változtat ez azonban azon a tényen, hogy kulturálisan, a vallás kérdésével illetően, a tudományokra vonatkozóan, a városok éppen úgy kohói voltak a kialakuló új életformának, mint másutt, jóllehet politikailag, a politikai fejlődés perspektíváját illetően nem nyújtották ugyanazt.)

E harc kezdeti formája a feudalizmus belső harcaként jelentkezik, mint a két legnagyobb feudális erő, a pápaság és a császárság harca. E harcok során, eltekintve azok sokáig állandóan váltakozó kimenetelétől, lényegében mindkét erő kölcsönösen gyengült és így elősegítette a fellépő kapitalista elemek fokozatos erősítését. Ennek következtében azután a világi feudalizmus erői kezdtek lassan felülkerekedni és a városok mellett megjelentek a küzdőtéren az újonnan kialakuló nemzeti államok. (Dante korában e harcban résztvevő ilyen nemzeti állam volt pl. Franciaország, melynek sikerült kivonnia magát a pápaság, az egyház befolyása alól, másrészt a császárság hatalmi törekvései alól is.)

Az olasz félszigeten a harcok nem ez a formája adódtak. Nemzeti állam hiányában itt a kérdés úgy vetődött fel, hogy pápaság vagy császárság, mint közvetlen harcoló felek. Tehát maga Dante is ez előtt a választás előtt állott. A választás azonban nem volt könnyű, mert a császárság német császárt jelentett, német császári hadakat és német császári biztosokat a városokban. A másik oldalról nem kisebb veszélyek fenyegettek. Dante a harcban mégis a császárság mellett, a pápaság ellen foglalt állást. A kettő közül ez utóbbit látta a nagyobb veszélyt a további fejlődés szempontjából. Eddig is ebben vélte megtalálni, mint fentebb már utaltunk rá, az olasz félsziget szétziláltságának, anarchikus helyzetének okát, a városok helyes irányú fejlődésének akadályát. Dante e közvetlen állásfoglalását helyeselhetjük, mert, mint Engels is megállapította, a fejlődés legnagyobb akadályát valóban a pápaság, az egyház volt. (Machiavellire is utalhatunk, aki szintén a pápaságban látta az olasz félsziget politikai fejlődésének, kibontakozásának legfőbb akadályát és összhangban Dantéval, főként annak világi hatalmi törekvéseiben.)

Ezért állt Dante fenntartás nélkül VII. Henrik oldalán, amikor megválasztása után arról van szó, hogy Itáliába jön és Rómában császárrá koronáztatja magát. Ezért folytatott rendkívüli erejű propagandát Henrik érdekében, még leveleiben is, amelyekben a császárt, mint Itália eljövendő megváltóját magasztalja. Mit várhat hát Dante tulajdonképpen VII. Henriknek Itáliába jövetelétől, és hozzátehetjük, nem csak ő, hanem vele együtt nagyon sokan az olaszok akkori legjobbjai közül? (Hogy csak az egyik legjobban ismert nevet említsük, pl. a padovai Albertino Mussato, aki Henrik jöveteléről így ír: »Adveniat mundi domini sub nomine princeps sub forti validaque nam mitisque feroxque parcere subjectis et debellare superbos.«) Hasonlót várt Dante is, azt, amit Henrik jövele előtt meg is ígért: hogy békeséget teremtsen a félszigeten viszálykodó városok között, hogy megrendszabályozza a hatalmaskodó feudális kiskirályokat, a gombamódjára szaporodó, a városi és polgári szabadságot lábbal tipró kisebb-nagyobb helyi tirannusokat, akiknek Dante, Mussatoval és másokkal együtt kérelmetlenül ellensége volt. Azt remélte Dante, hogy Henriknek elegendő ereje lesz arra, hogy kiszakítsa a félszigetet a pápák politikai befolyása alól és véget vehet a pápaság hatalmi törekvéseinek, valamint hogy véget vehet a városokban a pápa-párti oligarcha-érdekcsoportok uralmának, egyszóval, hogy megnyithatja a félsziget további egészséges fejlődésének útját.

Dante számításába és várakozásába azonban hiba csúszott s ami történt, az a tények, a félsziget politikai helyzetének ismerete alapján előrelátható volt. Homályosan Dante is sejtette és érezte. Nem hiába és nem ok nélkül írt kétségbeesett, majd könyörgő, majd szítkozódó levelet Firenze fekete-guelf urainak, hogy ne szegüljenek szembe a császár jövetelének. Mindez azonban hiábavaló volt.

A félszigeten egyrészt többségben voltak a guelf-comunék, melyek a pápa jeladására (aki nyomban szembefordult Henrikkel, mikor ez a császárság és a császári hatalom függetlenségéről, a pápának a császárság dolgaiba való beavatkozásának illetéktelenségéről tett közzé nyilatkozatot), megkezdtek a fegyveres előkészületeket, a ligák megszervezését a császár méltó fogadására. Széleskörű izgatásba kezdtek a »barbár« német császár és seregei ellen és ez meglehetősen sikerrel járt, különösen azután, hogy elterjedt a császári csapatok által Milánóban végrehajtott vérengzés híre, valamint, miután köztudomásra jutott, hogy a császár környezetében gyűltek össze a városok legádázabb ellenségei, a feudális főurak, akik bosszút

líhegtek a városukból való kiűzetésük, hatalmuktól való megfosztásuk miatt.⁵ Mindezek a lehetőségek ékesen szóló cáfolatnak bizonyultak és azok is voltak a császár korábbi ígérgetéseivel szemben, és nem kis fenyegetést jelentettek a városokra nézve. A Dante és mások által oly szépen, szövögetett álmok kezdtek szertefoszlni, és a császár vereségét és egyben halálát is jelentő bouncenventoi csatával semmivé is váltak. Ezzel betetőződött Dante, és hangsúlyozni kell, nemcsak az ő, hanem kora sok más kitűnő emberének a tragédiája is. A császár veresége a fennálló körülmények folytán elkerülhetetlen volt, az olasz fejlődés szempontjából azonban épp úgy nem jelentett különösen jót, mint ahogyan esetleges győzelme sem jelenthetett volna. Ez azonban már az olaszok tragédiája volt. A pápaság megtartotta, sőt megerősítette befolyását, az oligarchiák megmentették hatalmukat. A helyzet szinte változatlan maradt.

Dante azonban nem adta fel egészen a reményt. Megírta *De Monarchia* című művét, mely minden hibájával és erényével hűséges tükre és következménye a félszigeten akkor uralkodó viszonyoknak (sőt egyes kérdésekben még több is egyszerű tükörről).

A *Commedia* művészién mutatja be, hogy a kapitalista formák megjelenése hogyan rombolja szét a régi középkori feudális rendet a városokban és a nemesség körében egyaránt. Rávilágít azokra a döntő átalakulásokra, amelyek az emberek egymásközötti viszonyában, erkölcsi felfogásában zajlanak le, (a régi és az új formák drámai összeütközésén keresztül) és Dante művészi tudatával még olyankor is az új mellett foglal állást, ha azt elbukásában mutatja be. Nem kerüli el figyelmét a vallási képzeteknek az emberek tudatában végbenemő megváltozása sem, és álláspontja ezek bemutatásánál nagyon rokon az eretnekegékével. Ugyancsak az eretnek eszmékkel való rokonsága mutatkozik meg akkor, amikor a középkori egyház süllyedéséről, elvilágiasodásáról, az egyházi személyek erkölcsi romlásáról ír (a pápát sem kivéve). Keserűen kénytelen meglátni, hogy a városok erősödése a középkor nagy világi politikai intézményének, a császárságnak a bomlására vezet. (Hogy miért keseredik el a császárság pusztulásán, azt később még látni fogjuk.) S az olasz félszigeten a Dante szeméi elé táruló anarchikus képet csak fokozza a városok egymásközötti marakodása. Hogyan lehet leküzdeni ezt az anarchiát? Hogyan lehet megteremteni a békét és a nyugalmat, a további fejlődés biztosítékait? Ez Dante problémája.

A döntő lépés előre ebből a feudális anarchiából, mint Engels mondta, az állam megszervezése, a nemzeti állam létrehozása.

V.

Dante is világosan felismerte a világi államhatalom megszervezésének szükségességét, a municipális polgárság nemzetivé válásának követelményét, *De Monarchia* című értekezésében. Sőt még azt is, hogy ennek az államnak függetlennek kell lennie az egyháztól, a pápától. Ezt mint elsőrendű követelményt állítja fel. A nehézségek elvi és gyakorlati síkon is csak ezután kezdődtek el Dante számára. Kiben és hol találhatja meg azt az erőt olasz területen, amelyik hatalmas, döntő jelentőségű vállalkozásra alkalmas és képes lenne. Azon az olasz területen, amelynek egyrészen még életben van a feudális földesurak uralma, másik része a pápával szövetséges idegen uralkodó alatt nyög, ismét más része pedig azokból a városokból áll, melyek vezető csoportjai részére az egyház erős nemzetközi szervezete a gazdagság forrását jelenti, vagy pedig azokból a kikötő-városokból, melyek féltékenyen őrködnek függetlenségük felett és elegendő erővel is rendelkeznek ahhoz, hogy azt a félsziget akkori viszonyai között meg is védelmezzék.

A történeti fejlődés úgy hozta magával, hogy az egységes olasz nemzet-állam csak hosszú évszázadok múlva jöhetett létre. A közbelső kísérletek mind meddőnek bizonyultak. Lorenzo il Magnifico sem juthatott többre egy federatív tendenciájú egyensúly-politikánál (ez a maximum volt, amit el lehetett érni), amely bármely pillanatban összeomolhatott, mint ahogyan meg is történt, szilárd politikai és gazdasági bázis hiányában. Machiavelli szava is pusztában elhangzott szó maradt, termékeny visszhangot csak külföldön kelthetett. Pedig mind jóval később éltek Danténál.

Csoda-e hát, ha ilyen körülmények között Dante nem találta meg a kérdés helyes gyakorlati megoldását? Csoda-e, ha keresése közben nem maradt meg Itália kereteiben? Az az erő, mely a pápaságtól független, az egyes városok szűk helyi érdekein felülemelkedő, az egész félszigetet egységbe foglalni tudó államhatalmat jelentette, Dante szerint csak a császárság

⁵ Itt meg kell jegyeznünk, hogy Dante nem azonosította magát ezekkel a ghibellin nemesekkel. A *Paradiso* Cacciaguida jelenete világosan utal a számkivetett Danténak ezektől való nyílt elszakadására.

lehetett. De nem egészen abban a formában, amilyen akkor a német-római császárság volt. Dante leírja, hogy milyennek kellene lennie ennek a császárságnak. Ez Dante egyik legnagyobb ellentmondása, melytől nem tudott megszabadulni. Ennek az ellentmondásnak az élességét azonban nagyban enyhítik koncepciójának igen előremutató részletei, melyek világosan bizonyítják, hogy nem reakciós célzatú az elképzelés. (Mennyivel mást láthatunk Marsilio da Padova Defensor Pacis-ában az egyes részletkérdések megdöbbentő hasonlósága ellenére is. Meg kell azonban jegyezni, hogy Marsilio da Padova számára nemcsak az anarchikus olasz helyzet szolgáltatott alapot, hanem a francia fejlődés sok tekintetben lényegesen más és kedvezőbb előfeltételei is.)

Pedig a De Vulgari Eloquentia olvasása megdöbbentő adatokat nyújt ahhoz, hogy más területen, a művészet, a nyelv és a kultúra területén Dante mennyire messze és mennyire világosan tudott látni. Elég ha azt a részt vesszük figyelembe, amelyben Dante az egységes olasz beszéd és irodalmi nyelv létrejöttének akadályát kutatja. Ezt az akadályt abban látja, hogy Itáliának nincs királyi udvara, nincs királyi palotája, amely pedig Dante szemében az egész félsziget politikai és kulturális egységének szimbóluma. Mikor pedig azt a kérdést vizsgálja, hogy milyen jellegzetességekkel kellene rendelkeznie ennek a nemzeti nyelvnek, a többi közé oda helyezi azt a követelményt is, hogy udvari jellegű legyen, ami éppen úgy, mint maga a királyi udvar, a nemzet egységének szimbóluma, kifejezője. »Hogy aztán aulikusnak nevezzük ezt a köznyelvet, azért van, mert ha nekünk olaszoknak lenne királyi székhelyünk, akkor ez a palotához tartozó lenne. Ugyanis, ha a királyi székhely az egész ország közös háza, s az ország minden részének felséges irányítója, mindaz, ami az egészben közös és nem sajátja egyetlen résznek sem, abban kell, hogy szállást vegyen és lakozzék, semmilyen más hajlék nem méltó ekkora lakó befogadására; ilyenek tűnik az a köznyelv is, amiről beszélnek. És ez az oka annak is, hogy akik bejáratosak a királyi székhelyekre, mindig ezt az illusztris nyelvet beszélik; és ez az oka annak is, hogy a mi illusztris köznyelvünk mint idegen bolyong és csak rangjához nem illő menedékhelyen talál szállást, mivel hogy nálunk nincs királyi székhely.

... Valóban, bár egyesült kúria értelmében vett kúria (a kúria szót Dante itt egy ország különböző részeit képviselő feudális urak gyülekezete értelmében használja, mely dönt az ország egészét illető fontos kérdésekben), mint például Németország királyáé, Olaszországban nincs, mégis tagjai nem hiányzanak; s amint amannak tagjait egy uralkodó egyesíti, úgy emennek tagjai az értelem világossága által egyesülnek. Ezért, bár nincsen szuverén uralkodó, helytelen lenne azt mondani, hogy az olaszoknak kúriájuk nincsen, mert van, csak nem egyesült egészként, hanem a részek közt megosztva« (De V. E. I. XVIII. 2-3-4-5). Ezek a gondolatok, mint világosan kitűnik, a feudális monarchia, a feudális nemzeti monarchia eszméit jelentik, a közvetlen lépést a feudális anarchiából való kibontakozás útján. Az az erő azonban Dante idejében, amely ezt megvalósíthatta volna, nem volt meg az olasz félszigeten. Nem véletlen, hogy már Danténál is a kulturális és nyelvi egység problémái oly rendkívüli erővel jelentkeznek, hiszen a politikai egység megvalósítása elé oly hatalmas akadályok gördültek.

Azonban a dantei koncepció ellentmondásos volta, módszerének középkorias szillogizáló módszere ellenére is, mint már említettük, a részletekben sok előremutatót találhatunk. Így igen figyelemreméltó lépés Danténál a földi élet jelentőségének és értelmének aláhúzása a középkori siralomvölgy-elmélettel szemben, (ezen a ponton, mint általában az állam kérdésénél, egy fokkal messzebbre is megy filozófiai mesterénél, Aquino Tamásnál). Az embernek már a földi életben is joga van a boldogságra, s ez a boldogság többé nem csupán lelki boldogság a test sanyargatásai között, hanem a hús-vér ember materiális boldogsága, amint ezt megértesítik a D. vina Commediában a Földi Paradicsom leírásai, melyek a maguk materiális szépségében és élvezhetőségében világosan elkülönülnek a Paradiso fényben földöntúli részleteket feloldó túlvilági, lelki boldogságnak bemutatásától. Államra, egy uralkodó vezetése alatt levő államra, pedig éppen azért van szükség, hogy az emberiség részére ezt a földi boldogságot biztosítani lehessen. Az állam helyes irányítására a megfelelő módszereket többé nem a teológia adja meg, hanem az emberi értelem, az emberi értelem tanításai: a filozófia. A császárság, az állam alapja az értelem. Egyedül az államon, az általa kibocsátott törvényen keresztül lehet eredményt elérni. E törvényeknek pedig nem olyanoknak kell lennie — állapítja meg Dante — melyek egy ember, vagy szűk embercsoportok érdekeit szolgálják (mint, tehetjük hozzá Dante közvetett utalása nyomán, a városokban, bármilyen rendszer is legyen azokban), hanem amelyek a társadalom egészének javát szolgálják (rossz uralom alatt a jó ember is rossz polgár). Nem a polgárok vannak a konzulokért, sem pedig a nép a királyért, hanem ellenkezőleg, a konzulok a polgárokért és a király a népért. Ugyanigy, nem a civilizáció van a törvényekért, hanem a törvények az emberi módra való életért, így azok, akik a törvények szerint élnek, nem a törvényhozóért vannak, hanem ellenkezőleg, az utóbbi az előbbiekéért. Ezek a törvényeken keresztül kell tehát biztosítani az embernek a békét és a nyugalmat a teremtő, alkotó munka, az emberi együttélés feltételeit. (De Monarchia I. V.) Mennyire rokon

ezzel a gondolatokkal a Marsilio da Padova azon sorainak szelleme, amelyekben azt fejtegeti, hogy a társadalmi csoportosulások üdvössége a béke. A tranquillitas, a dolgoknak az a rendje, amely által az állam különböző részei egy magasabb fokú összhangot, együttműködést tudnak teremteni. Nem nehéz ezekben a gondolatokban, Marsilionál már valamivel érettebb formában, felfedezni az előretulást az abszolút monarchiák államrendje felé, melyben az állam mintegy a mérleg nyelveként látszik megjelenni a pillanatnyilag egyensúlyban álló társadalmi osztályok között.

Dantenak mindezek a megállapításai természetesen általában érvényesek nagy, univerzális császárságnak minden részére. Ezen az univerzalizmuson belül azonban, — és ugyanazt a belső ellentmondást találjuk meg, ami az egész speciális olasz fejlődésre jellemző, tudniillik, hogy amikor szükségszerűen felvetődik az állam megszervezésének, az olaszok nemzetté alakulásának, egyesülésének kívánalma, ugyanakkor a fejlődés sajátos jellegének következtében ezek megvalósulása elé, hosszú időre leküzdhetetlen akadályok gördülnek, — Dante nem tudja és nem is akarja elhallgatni, sőt hangsúlyozottan kiemeli olasz mivoltát és a félsziget részére biztosítja, illetőleg szeretné biztosítani a legelőkelőbb helyet. Erősen skolasztikus, teológikus izű okoskodás-sorozattal igyekszik bebizonyítani, hogy a római, az antik római nép különleges erényei miatt, és éppen mert ilyenekkel rendelkezett, isten segítségével joggal volt az akkor ismert világ feletti birodalom ura. A római nép, illetőleg az olaszok, pedig nem szüntek meg letéteményesei lenni ez isten által kapott, s egyben saját erényeik révén megszerzett jognak. Az új, nagy, univerzális monarchia székhelye tehát Róma kell hogy legyen, Itália pedig a birodalom virágos kertje.

A dolgoknak ez a hangsúlyozottan olasz szemlélete, vörös fonalként húzódik végig Dante egész életművén. Ezen a helyen egy kérdést szeretnék megvilágítani ebből a szempontból. Azt, hogy hogyan látta, milyennek értékelte Dante a francia nemzet-államot. Műveiből úgy látszik, hogy valószínűleg nem ismerte fel annak igazi történeti jelentőségét. Bizonyítja ezt a Földi Paradicsom nagy apokaliptikus jelenetében a Magna Meretrix (pápaság) és a Gázás (francia királyság) összelelkezése a megromlott egyház szekerén. Az események ugyanis azt mutatták, hogy a franciák minden más természetű ellentét ellenére is készségesnek mutatkoztak a pápát segíteni, ha az olasz városok belügyeibe akart beavatkozni, vagy azok renitenskedését akarta megtorolni. Másrészt pedig az avignoni időszak alatt, a francia királyság nem egyszer igyekezett kihasználni a pápaságot saját céljaira. Láthatjuk, hogy az a kritérium, amelynek alapján Dante a francia királyságot elítéli, szintén elsődlegesen és közvetlenül olasz szempont. A másik szempont emellett természetesen az, hogy Dante szerint a francia uralkodó súlyosan vétett az egyházi és a világi hatalom teljes szétválasztásának elve ellen.

VI.

Ezek nagyvonalakban Dante Alighieri politikai eszméi, melyeknek szolgálatába állította egész életét és költészetét. Dantée, a firenzei nemesé, aki büszke ugyan nemesi voltára, mert ezt a nemességet nemcsak örökölte, hanem személy szerint meg is érdemelte. Éppen ezért, ha az örökölt nemességet nem veti is el teljes mértékben (bár mint a nemesség igaz és egyetlen forrását határozottan tagadja), mégis egyik előharcosává válik annak a polgári gondolatnak, hogy az igazi nemesség az egyén, a szív nemessége, melyet megszerezhet magának nem-nemesi származású is. A nemesség mibenlétéről Dante a Convivio IV. traktátusában részletesen is beszél. Itt élesen szembeszáll a nemesség olyanféle meghatározásával, mint amelyet II. Frigyes adott. »Antica richezza con bei costumi.« Ezzel szemben Dante azt állítja, hogy a nemesség a kegyelem jele, melyet isten közvetlenül ajándékozik az arra méltó léleknek.

(.....però nessun si vanti,
dicendo: per ischiatta io son con lei,
ch'elli son quasi Dei
que' c' han tal grazia four di tutti rei,
che solo Iddio all' anima la dona,
che vede in sua persona
perfettamente star, sicche ad alquanti
io seme di felicità s'accosta,
messo da Dio nell' anima ben posta).⁶

⁶ /...Ézért hát senki se dicsekedjék, / és ne mondja: származásom miatt én az —
— nemes — vagyok, / hiszen azok csaknem istenek / bűnöktől mentesek, kiknek ekkora kegyelem adatott, / mert ezt egyedül Isten ajándékozza a léleknek, / ha azt tökéletesnek találja a boldogság magva tehát / így jut el Istentől küldve / azoknak a lelkébe, akik erre méltóknak bizonyulnak. /

Senkisé nem dicsekedhetik tehát a nemzetség s a család nemességével, mert a nemesség igazi lényege a lélek nemességében áll, amit pedig örökölni nem lehet. Csak isten adhatja ezt a nemességet, de nem akárciknek, csak aki erre cselekedetei alapján méltónak bizonyul. Nem nehéz felismerni e gondolatok magvában a rokonságot a különféle korabeli anti-feudális eretnek tanokkal. Az egyház feudális szervezeti formáinak, az egyháznak mint az isten és emberek közötti közvetítőnek tagadása, az isten és az ember közvetlen kapcsolatának megerősítése. Ez a gondolat egyébként Dante vallásosságának egyik legjellemzőbb mozzanata, és bepillantást enged azokba a módszerekbe, amelyekkel Dante művészetén keresztül — ideológiai téren is harcol a pápaság, a feudális egyházi hierarchia ellen. Annak ellenére, hogy Danténak ez a nemesség-felfogása egyáltalán nem éri el a későbbi humanisták demokratikusabb nemesség-eszméit (a nemességnek vagyonnal, vagy kultúra révén bárki által való megszerzethetősége), mégis hatásos fegyver volt a feudális nemességideál ellen vívott harcban.

Azoknak a nemeseknek a sorába tartozik Dante, akiket vagyóni helyzetük, neveltetésük, kultúrájuk a polgárság mellé állít. Egyike azon keveseknek, akik abban a korban messzebbre láttak városaik falánál, a guelfek és ghibellinek szűk pártterdekein a nemzet egyetemes érdekei felé, s aki szinte elsőnek fogalmazza meg az olasz nemzet egységét, még ha döntően sem kulturális és nyelvi síkon is, bár nem hiányzanak a megfelelő politikai utalások sem. Felismeri a fejlődésnek azt az útját, amely a nemzetnek állammá szerveződése felé vezet, és ezzel kapcsolatban olyan kívánalmakat állít fel, melyek ha még bizonytalanul is, de már az abszolút monarchiák ideológiája felé mutatnak előre. Meglátja az egyház, a pápaság világi hatalma, a feudális egyházi hierarchia elleni harc szükségességét és maga egész életén keresztül harcol is ellene.

E gondolatok némelyike persze nem mindig a maga teljes világosságában jelenik meg. Sokszor tele vannak ellentmondásokkal, sokszor az új, modern gondolatok nyaktörő, és nem egyszer komikusan ható skolasztikus szillogizálások mögül villannak fel, s a vallás és teológia kérdései látszólag aránytalanul nagy helyet foglalnak el. De ez utóbbiban is tombol a harc a régi és az új között, és nem az új húzza a rövidebbet. Hasonlóan történik művészetével is, mely a feudális középkori kultúra elleni harc egyik legcsodálatosabb győzelme és eredménye. E művészete segítségével nagyon sok olyat képes megéreztetni és megláttatni a mai olvasóval is, amit egyébként maga sem látott világosan, s nyílt szavakkal kifejezni éppen ezért nem is tudott volna.

De sajnos, az egyház elleni ideológiai harc, Dante újszerű, sokszor az eretnekség határait súroló vallásosságának, valamint különleges, gyökerében új művészi kifejező eszközeinek hatásosságának kérdéseit e szűkreszabott tanulmány keretében, melynek célja Dante politikai eszméinek megvizsgálása és értékelése volt, nem érinthetjük. E kérdések mindegyikéről külön tanulmányt kellene és lehetne írni.

VII.

Dante kora tehát a feudalizmus középkori formája felbomlásának a kora, a kapitalista erők növekedésének kora, a feudalizmus egy magasabb fejlődési fokra való áttérésének a kora, a nemzeti államok, feudális nemzeti monarchiák kialakulásának kora. Itália pillanatnyilag élen járt az európai kapitalista erők fejlődésének gazdasági terén, s ezért az ezzel más területen is együttjáró következmények sokkal élesebben jelentkeztek itt, mint bárhol másutt Európában. Ez azonban csak időleges helyzet volt. Azok a formák és keretek, amelyek közt e fejlődés végbement, nagyon hamar segítőtől akadályá váltak, zsákutcát jelentettek. Így történhetett meg az is, hogy Dante, akinél élesebb szemű vizsgálója korának kevés akadt, vagy nem is volt, s kinek politikai eszméi részleteiben igen haladók voltak, nem tudott megszabadulni attól az ellentmondástól, amit a császárság-koncepció jelentett. Ez annak a következménye, hogy Dante a sokat ígérő jelen alapján a jövőt kutatta, s a kutatása során szembekerült mindazokkal a nehézségekkel, problémákkal, amelyeket a jelen már magában rejtett. Harca mindenestre pozitív harc volt, annak láttára azok is, akik ezt az ő harcát folytatták, Petrarca-tól kezdve a Risorgimento legjobbjaiig. A főellenség, aki ellen harcolni kellett, ugyanaz maradt: a pápaság, legalábbis hosszú időn keresztül. Dante eszméi élő erővé váltak közvetlen utódaiban, és helyesen értelmezték politikai eszméit, nem vetették el azokat, csak azért, mert Dante egy megvalósíthatatlan univerzális császárság keretébe foglalta őket. A császárság-eszmény mögött is meglátták a lényegét, megtalálták Dante állásfoglalásának gyökerét: rendíthetetlen állásfoglalás a laikus, világi erők mellett, (mert hiszen Dante szemében a császárság ezt jelentette) a középkori egyház, a pápaság, a feudális anarchia ellen, az egységes olasz nemzetért. Dante egész életműve, ellentmondásos volta ellenére is, kifejezője, sőt mozgósító

ereje és fegyvere a világi erők harcának a feudális anarchia ellen. Dante szavait meghallották és megértették és nem kevesen. A *Commedia* mindenkire szólt. Firenze utcáin a kovácsok recitálták egyes részeit, mint az egyik legenda mondja, de sok más monda és legenda is tanúskodik róla, hogy Dantét a nép szívébe zárta. Csak a nép ellenségei szeretnék a maradiság jelképévé torzítani, azok, akik vállukkal nekifeszülnek az idők kerekének, mint ahogy egyikük magát Dantéval kapcsolatban kifejezte.

Bibliográfia

Az eddigi legnagyobb szabású kísérlet Dante marxista értékelésére Dzsivelegov szovjet szerző műve. Különösen értékes munkát végzett Dante és a különböző társadalmi réteg viszonyának vizsgálata körül, valamint a Dante előtti irodalom értékelésében. Ami Dante száműzetés alatti politikai magatartását illeti, véleményünk nem teljesen egyezik (szerinte t. i. Dantét személyes érdekei és a feudális nemességhez való általános közeledése vitték VII. Henrik oldalára.)

A tanulmányban foglalt egyes kérdésekre vonatkozóan hasznos útmutatás található a *Risorgimento* nagyjainak Dantéről írott műveiben, valamint a századvég egyes haladó polgári tudósainál. (Ugo Foscolo, Giuseppe Mazzini, Francesco De Sanctis, Isidoro del Lungo és mások írásaiban.)